

АРХИТЕКТУРА ГРАЂЕВИНА ЈАВНИХ НАМЕНА ИЗГРАЂЕНИХ У БЕОГРАДУ ОД 1868. ДО 1900. ГОДИНЕ (други део)

**PUBLIC BUILDINGS ARCHITECTURE
BUILT IN BELGRADE BETWEEN 1868
UNTIL 1900
(part two)**

Апстракт

У другом делу рада анализирана су основна обележја архитектуре грађевина јавних намена изграђених последње деценије 19. века. Застој у грађевинарству са краја седамдесетих година превазиђен је почетком осамдесетих година, када, након проглашења краљевине, српска архитектура улази у нову етапу развоја. Убрзани економски напредак земље условио је развој репрезентативније и богатије архитектуре која је осликавала општи напредак земље. Богатију декоративну обраду омогућило је и унапређење техника израде и грађевинског занатства, као и лакша набавка разноврсног грађевинског материјала. Осамдесетих година уочава се потпуна приврженост аутора европској академској архитектури историјских стилова. Захваљујући новој генерацији аутора, школованих у Пешти, Бечу, Цириху и Берлину српска архитектура је превазишла разлике у односу на европско окружење. Током деведесетих година 19. века долази до нових промена у обликовању јавних здања. У академску

Abstract

In the second part of this paper subject is analysing of basic characteristics of public buildings built in the last two decades of 19th century. Depression in building at the end of seventies was overrun at the beginning of eighties, when after acclamation of kingdom, Serbian architecture enter a new phase of development. Fast economic advance of country, caused more representative and rich architecture which portrayed general prosperity of country. More rich decorative modelling was support by development of build and craft technique, and easier bringing of various builder materials.

In eighties we can see complete authors devotion to European historic styles architecture. Thanks to the new generation of authors, educated in Budapest, Vienna, Zurich and Berline Serbian architecture crossover differences of their European surrounding.

During nineties of 19th century new changes are appearing in modelling of public edifices. In academic conception were brought in some unconsquences and unleash, which reflected a fact that at the same time worked few generatins of architects who were representatives of diferent European academic schools. Changes were under the strong influence of a new European centers, at first German architecture, who brought architects educated in Munich, Achen, Carlsruhe and Berline. Their opinion reflected general Middle European style stream, but between them were significant differences. Some authors followed academic principles more strictly, but others were expressing more a spirit of romanticism. A lot of them nurse both styles, combyning them and playing with elements of both styles. They prepared ground for a new young generation, who will, at the beginning of a new century, follow in generally development of earlier period, but more under the influence of modern streams, who appeared in European architecture at the end of 19th century.

Key words: *built heritage, public edifices, modelling, historic style architecture.*

концепцију су унете извесна недоследност и неспутаност, што је био одраз чињенице да је истовремено деловало више генерација градитеља, који су заступали временски и идејно различите европске школе академизма. Промене су проузроковане и јачањем утицаја других европских центара, првенствено тадашње немачке архитектуре, коју су донели архитекати школовани у Минхену, Ахену, Карлсруеу и Берлину. Њихова схватања су одражавала општа средњоевропска стилска кретања, али су се уочавале и значајне разлике између појединих аутора. Поједини аутори су доследније следили академске принципе, док су други више изражавали романтичарски дух. Многи аутори су у својим делима неговали оба схватања, комбинујући и препличући њихове елементе. Они су припремили атмосферу за нову младу генерацију која ће почетком новог века следити у главним цртама развој ранијег периода, али са већим утицајем „модерних“ праваца, који су се појавили у европској архитектури крајем 19. века.

Кључне речи: *градитељско наслеђе, грађевине јавних намена, обликовање, архитектура историјских стилова*

Др Мирјана Ротер-Благојевић, арх.
- доцент Архитектонског факултета у Београду

АРХИТЕКТУРА ГРАЂЕВИНА ЈАВНИХ НАМЕНА ИЗГРАЂЕНИХ У ПОСЛЕДЊЕ ДВЕ ДЕЦЕНИЈЕ 19. ВЕКА

Застој у грађевинарству који је крајем седамдесетих година наступио због српско-турског рата, означио је крај прелазног периода. Значајније државне и друштвене зграде грађене су тек од почетка осамдесетих година када је остварен убрзани економски напредак земље, те је сама држава подстицала развој репрезентативније и богатије архитектуре како би на тај начин изразила остварене промене. Богатију декоративну обраду омогућило је и унапређење техника израде и грађевинског занатства, као и лакша набавка разноврсног грађевинског материјала (али и даље допреманог из иностранства).

Осамдесетих година деветнаестог века српска архитектура историјских стилова достигла је своје зрело доба, које је карактерисало потпуно овладавање академским принципима и достизање нивоа тадашње европске архитектуре. Мада се у литератури последње деценије века обично дефинишу као еклектицизам или зрели историзам, ови термини пре означавају сам метод којим су се градитељи служили и њихову усмереност ка искуствима прошлих епоха, него што дефинишу стилска обележја.¹ Понекад се овај период дефинише и као академизам,² јер се градитељство заснивало на принципима академске уметности, са богатом разрадом облика и изразитом пластичном декорацијом. Подразумевало се педантно преношење пропорција и форми стилских елемената и мотива из прошлости (мада у веома скромном материјалу, најчашће малтеру). Академски дух је био у супротности с романтичарским духом претходног периода, заснованом на слободном комбиновању разноврсних стилских мотива и релативно претрпаној пластичној декорацији. Нови академски принципи захтевали су од аутора придржавање уобичајеним схемама које су дефинисале саму структуру и начин стилске обраде појединих типова грађевина.

Прихватање академске архитектуре историјских стилова било је значајно за даљи развој српске архитектуре, јер је омогућило да се превазиђу разлике у односу на европску архитектуру. После турског освајања биле су прекинуте тадашње везе српске и европске архитектуре, те се у Србији није развијало класично ренесансно и барокно обликовање као у осталим европским земљама. Оно је било прихваћено тек посредно, на свом заласку и у упрошћеним облицима у епохи класицизма, преко архитектуре са просто-

ра Војводине. Зато су академска неоренесанса и необарок представљали могућност да српска архитектура поново успостави везу са европским градитељством.

У прихватању академске архитектуре у српској средини значајну улогу је имала држава, преко свог техничког апарата и градитеља који су радили у државној служби, а били су аутори јавних грађевина подигнутих у овом периоду. Монументалне структуре и богата декоративна стилска обрада репрезентативних јавних здања поговодила је државној управи у потврђивању оствареног националног осамостаљења и економског и културног напретка младе краљевине.

Значајна је била и потпуна промена националне и квалификационе структуре стручњака у државној служби крајем века. Док су у класицистичкој и романтичарској епохи преовладавали инжењери страног порекла - Немци, Чеси и Словаци, од седамдесетих година њих потискују градитељи српског порекла, рођени у Хабсбуршкој монархији или Србији и школовани у већим европским центрима - Пешти, Бечу и Цириху. Они су, углавном, као државни инжењери пројектовали репрезентативна здања осамдесетих година. Александар Бугарски, Светозар Ивачковић,³ Душан Живановић,⁴ Драгутин Милутиновић,⁵ Јован Илић⁶ и Константин Јовановић⁷ формирани су на европским уметничким академијама и високим техничким школама, превасходно као архитекте и добри познаваоци тадашње европске академске архитектуре историјских стилова. Они су упознали тадашње стилске идеје и кретања у европском обликовању у непостерним контактима са главним носиоцима европске градитељске теорије и праксе - Готфридом Земпером и Теофилом Ханзенем.⁸

Својим деловањем у Србији ови млади градитељи европског образовања, допринели су да се архитектура историјских стилова, заснована на академским принципима, пренесе и у српску средину и развије у особену варијанту академске архитектуре, која је била једна од најрепрезентативнијих на Балкану. Академизам им је пружио солидну базу на којој су могли да изграде нове структуре и композиције базиране на рационално и функционално конципираном унутрашњем простору.⁹ Композиција фасаде и обликовање архитектонских елемената били су засновани на класичном наслеђу, а преовладавале су форме високе ренесансе уз коришћење појединих

античких и барокних облика. Материјализација и стилска обрада су били прилагођени условима средине и њеним техничким могућностима, те су били знатно скромнији у односу на европске центре. Површине фасада и стилски елементи су, углавном, извођени у малтеру, а камен је коришћен само за поједине делове (сокле, портале, степеништа и сл). Сама композиција и стилски мотиви су били изразито добро проучени и изражавали су потпуно познавање закона пропорционисања и сигурно владање обележјима појединих епоха.

Достигнути високи квалитет интерпретације академске архитектуре историјских стилова посебно је видан на **Краљевом двору, Министарству правде, Железничкој станици, Народној банци** и новом **Државном савету**.

Ове грађевине карактеришу солидне пропорције и хармонична обрада фасада базирана на академским принципима. Структура маса је, углавном, компактна и заснована на комбинацији чистих кубичних форми. Она је подређена симетричности и уобичајеним академским поделама на централне и споредне мотиве. Тежиште је било на обликовању фасада, посебно главног pročелја које је најчешће имало вертикалну трочлану поделу на централно избачено поље - ризалит и два бочна поља, или петочлану поделу на централни и два ивична ризалита повезана са два међупоља. Главни улаз у зграду обично је био наглашен посебном обрадом и постављен у централној оси композиције, или на засеченом углу код угаоних зграда.

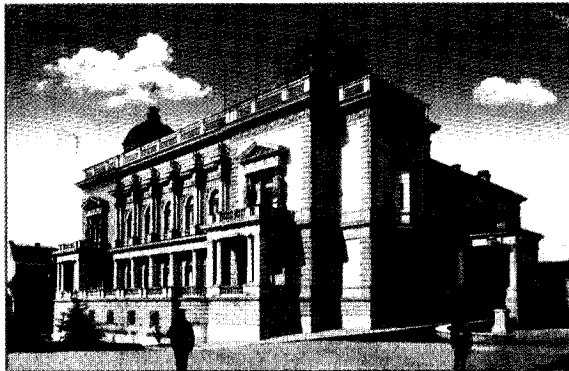
Посебна пажња посвећивана је обради угаоних делова зграда, те су они обично били засечени или заобљени и наглашени кубетом. Површина фасаде била је у духу неоренесансне композиције хоризонтално подељена на декоративно обрађене зоне, чије су се димензије добијале применом одређених пропорцијских односа. Даљом декоративном обрадом

елемената унутар појединих зона остваривани су посебни ефекти и наглашавани одређени делови и елементи. Код обраде саме површине зидова најчешће је примењивана градација која се кретала по хоризонталним зонама. Најизразитије су биле обрађене површине сокла и приземља, које су обично подражавале рустично обрађене

камене блокове, док су површине спратова биле са веома плитким спојницама или потпуно глатке. Градација је постојала и у моделовању појединих елемената. Најпластичније су били обрађени елементи централног ризалита, док су бочни ризалити блаже моделовани, а везни делови су добијали потпуно неутралну декоративну обраду. Нарочито је био истакнут „главни мотив зграде“, који је на фасади најчешће изражавао положај најзначајније унутрашње просторије (обично свечане дворане) и добијао посебну декоративну обраду и најбогатију профилацију.

Следећи ове основне принципе академске композиције, поједини аутори су захваљујући личној таленту успевали да остваре индивидуални израз карактеристичан за властито поимање појединих стилова. Своју слободу они су изражавали кроз избор мотива, њихову међусобну комбинацију и суптилно нијансирање, у зависности од ефекта који су желели да постигну.

Код архитектонског обликовања прве монументалне академске палате у српској престоници - **Краљевог двора**, изграђене почетком девете деценије века, Бугарски је у оквиру строге академске дисциплине остварио репрезентативни стилски израз који се заснивао на богатој примени елемената антике, високе ренесансе и барока. Мада су архитектонски елементи наглашени богатом декоративном обрадом, они нису нарушили целовитост структуре зграде затворене у снажну кубичну масу, која се уздиже над основом

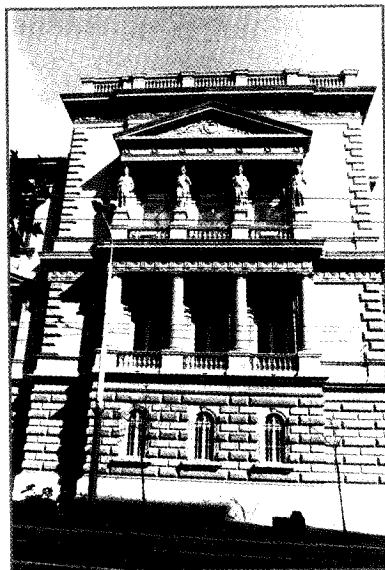
Сл. 1
Краљев двор - првобитни изглед
(разгледница из колекције М. Јуришића)
The Kings Court – the original appearance
(postcard from the collection of M. Jurisic)

Сл. 2
Краљев двор - угаони део са куполом
(сномак аутора текста)
The Kings Court – the corner part with dome
(photograph by the author of the text)

скоро квадратног облика, чиме је постигнута изразита монументалност здања.

У композицији фасада јасно је наглашена хоризонтална подела на снажан базис-сутерен и приземље са спратом, који су третиран као јединствена површина. Сутерен је обрађен рустично, а остале површине фасада имају веома

Сл. 3

Краљев двор - фасада ка Краља Милана ул.
(сномак аутора текста)
The Kings Court - the façade in King Milan St.
(photograph by the author of the text)

Сл. 4

Краљев двор - фасада ка дворској башти
(сномак аутора текста)
The Kings Court - the garden façade
(photograph by the author of the text)

Сл. 5

Министарство правде (зграда лево)
- првобитни изглед
(разгледница из колекције М. Јуришћа)
The Ministry of Justice (building on the left side) - the original appearance
(postcard from the collection of M. Jurisic)

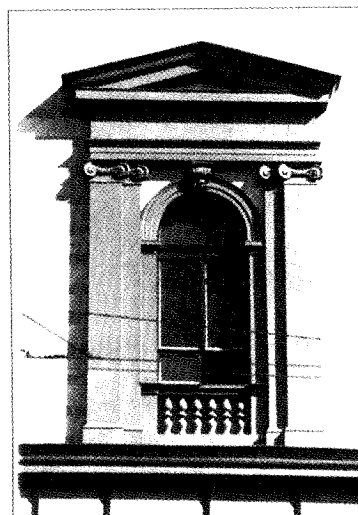

Сл. 6

Министарство правде - улазни портал
(сномак аутора текста)
The Ministry of Justice - the entrance portal
(photograph by the author of the text)

Сл. 7

Министарство правде - прозор на спрату
(сномак аутора текста)
The Ministry of Justice - the first floor window
(photograph by the author of the text)

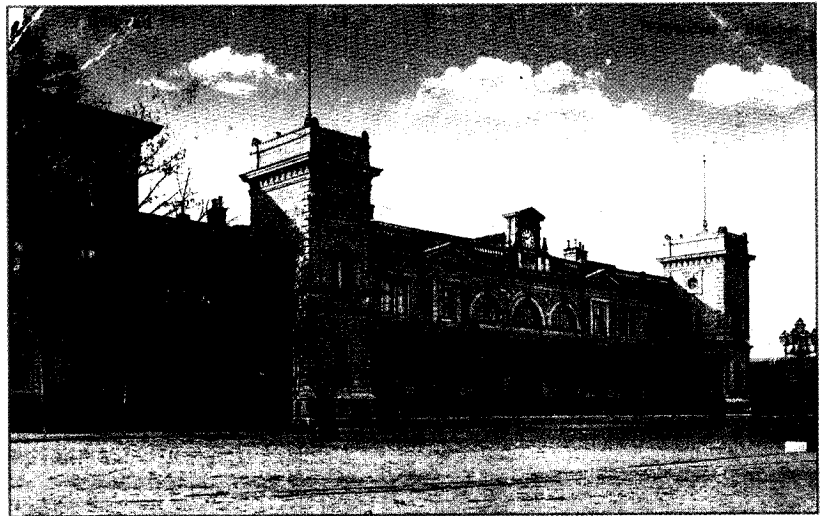
плитке спојнице и глатку обраду, осим ивица зграде које су, такође, наглашене имитацијом рустичних камених блокова. Богатству утиска посебно доприноси различита композиција и декоративна обрада сваке фасаде. Бочна фасада ка уској Дворској улици (дан. Д. Јовановића) је најједноставнија, јер су на дугом фронту истакнути само низови ритмично распоређених прозора са прецизно моделованим класичним ренесансним оквирима.

Прочеље окренуто ка једној од главних градских улица (дан. Српских владара), знатно је богатије моделовано. Леви угао зграде (ка Теразијама) обликован као полигонална кула, завршена нео-барокном куполом са стреластим врхом, представља доминантан урбани мотив овог потеза. Он је у контрасту са десним ризалитом овог прочеља, на коме је балкон с античким мотивима - дорским стубовима и каријатидама.

Прочеље окренуто ка дворској башти, са главним улазом у облику трема, првобитно је имало сликовиту асиметричну композицију на којој је био истакнут ризалит, незнатно померен од леве ивице зграде. На њему се истицао троструки прозор у приземљу и тространи еркер са уским отворима и калотом на спрату (који је био спољашњи одраз апсиде дворске капелице).

Најбогатију и најразуђенију композицију имала је фасада окренута ка Старом конаку. Она је компонована симетрично с два бочна ризалита, пространим тремом у приземљу и балконом на спрату, с каријатидама. Изнад уганоих испада првобитно су се уздизале ребрасте полукружне необарокне куполе на полигоналном тамбуру. Средишњи део између ризалита је изузетно богато обрађен у духу високе ренесансе, са дорским стилским редом у приземљу и витким коринтским стубовима на спрату.

Ова изузетно богата еkleктична разрада композиције, елемената и детаља *Краљевог двора*, с комбинованим елементима касне ренесансе и барока, оживљених античким мотивима, и поред своје изузетне разнородности није нарушавала утисак јединства целине. Њу је допуњавала раскошна унутрашња обрада са елементима ренесансе, рококоа и оријенталног стила. Посебно се истицао застакљени централни хол у облику ренесансног кортилеа са необарокним храстовим ступеништем.

Сл. 8

Железничка станица - првобитни изглед (разгледница из колекције М. Јуришћа)
The Main Railway Station - the original appearance (postcard from the collection of M. Jurisic)

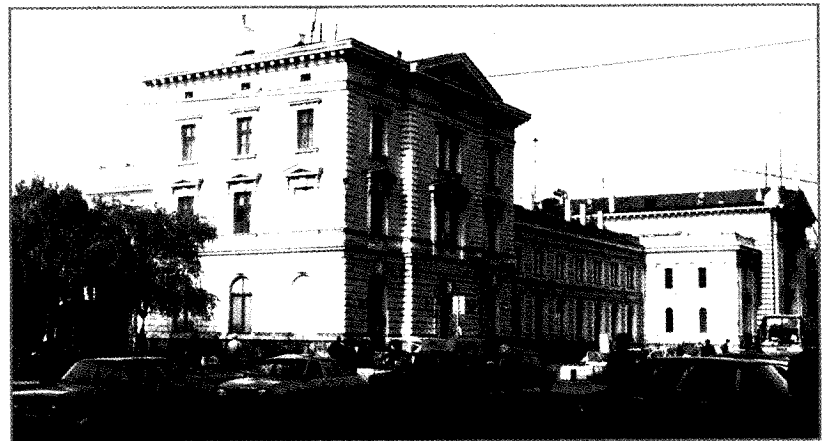

Сл. 10

Железничка станица - улазни портал (сномак аутора текста)
The Main Railway Station - entrance portal (photograph by the author of the text)

Сл. 9

Железничка станица (сномак аутора текста)
The Main Railway Station (photograph by the author of the text)

Сличне академске принципе следио је и С. Ивачковић код, готово једновремено грађеног, **Министарства правде**. Мада релативно малих димензија, само са једним прочељем ка Теразијама, ова грађевина представља изузетан пример српске архитектуре „у стилу италијанске обнове“, засноване на римским узорима. Она је особена и због употребе керамичких плочица црвене боје на фасадној површини спрата, које наглашавају прецизно изведене класичне неоренесансне елементе и детаље.

Прочеље зграде је компоновано према примерима ренесанских палата Рима, с наглашеном хоризонталном поделом на рустично обрађено приземље и спрат глатких површина с отворима уоквиреним класичним едикулама. Симетричност композиције је истакнута удвајањем прозора у средишњој оси зграде, а првобитно су постојала и два улазна портала у приземљу, јер је зграда имала двојну намену.

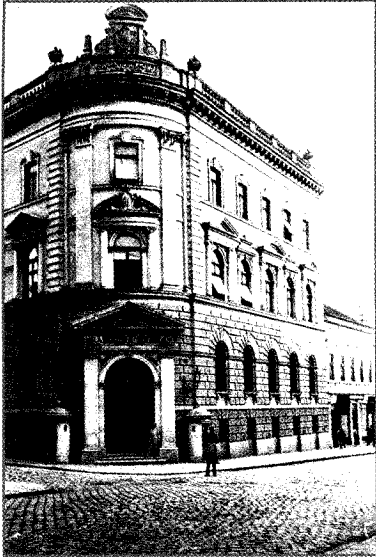
Својом смиреном академском композицијом, изванредним пропорцијама, зналачки одабраним неоренесанским елементима и прецизно изведеним стилским облицима и детаљима (у чему се огледа утицај бечке академске уметности) палата Министарства правде се посебно истиче међу грађевинама српске архитектуре краја 19. века.

Осамдесетих година је подигнута и београдска **Железничка станица**, у чијој се пречишћеној, ненаметљивој и складној архитектури огледа поновно оживљавање принципа класичне античке и ренесансне архитектуре, под утицајем архитектуре аустријске престонице одакле су били аутори пројекта. Богатом репертоару неоренесансног обликовања свакако је допринео и аутор разраде пројекта Драгутин Милутиновић. Сама структура маса је разиграна и развијена, а чиниле су је једно дуго крило с три наглашена кубична павиљона и краће бочно крило с две истакнуте кулице (које су касније уклоњене).

Главно крило има симетричну и уравнотежену ренесансну композицију маса с централним и два бочна павиљона, која надвишавају централни део и дуга везна крила. И поред тога централни део, са класичним монументалним улазом са полукружним луком и тимпаном, главни је мотив целокупне грађевине. Аутор је у обликовању главног крила следио принципе рационалне и хармоничне класичне архитектуре с прецизно изведеним ренесанским елементима, који су богатије моделовани на централном и бочним павиљонима.

Бочно крило је првобитно имало сликовитију композицију слободније обраде. И оно је компоновано симетрично са троструким лучно засведеним порталом у средишту (који је водио директно на пероне) фланкираним с две избачене угаоне кулице. Површине кулица су биле рустично обрађене, а отвори по узору на рану ренесансу. Код овог крила је више до изражаја дошао еклектички приступ, исказан у комбиновању романтичарских и класичних елемената како би се остварио утисак питорескне композиције.

Крајем девете деценије века је настао још један изузетан пример српске академске уметности - **палата Народне банке краљевине Србије**, чије је обликовање Константин А. Јовановић засновао на италијанској ренесанси позног доба, уз поједине елементе барокног стила на нивоу секундарне декорације. Већина истраживача архитектуре 19. века слаже се да је на њој остварена најчистија и најрепрезентативнија академска архитектура у тадашњој Србији. Првобитно изграђен део на углу тадашње Дубровачке и Цара Лазара улице има две равне фасаде, а нагласак је на заобљеном угаоном делу с монументалним улазним порталом. У обликовању оба улична прочеља аутор је доследно следио све уобичајене академске принципе - степеновање нивоа обраде појединих површина и елемената по висини, коришћење регулационих линија код пропорционисања целине, делова и појединих елемената, богату декоративну обраду, наглашавање улазног портала и прозора

Сл. 11
Народна банка - изглед пре доградње
 (разгледница из колекције М.Јуришћа)
The National Bank – the original
 appearance
 (postcard from the collection of M. Jurisic)

Сл. 12
Народна банка – главна фасада
 (сномак аутора текста)
The National Bank – the main façade
 (photograph by the author of the text)

Сл. 13
Народна банка - улазни портал
 (сномак аутора текста)
The National Bank – the entrance portal
 (photograph by the author of the text)

првог спрата и прецизно моделовање стилских елемената и пластичне декорације. Тако је постигнута јасноћа израза и уравнотеженост целине и њених делова, без обзира на једновремену примену ренесансних и барокних облика и мотива.

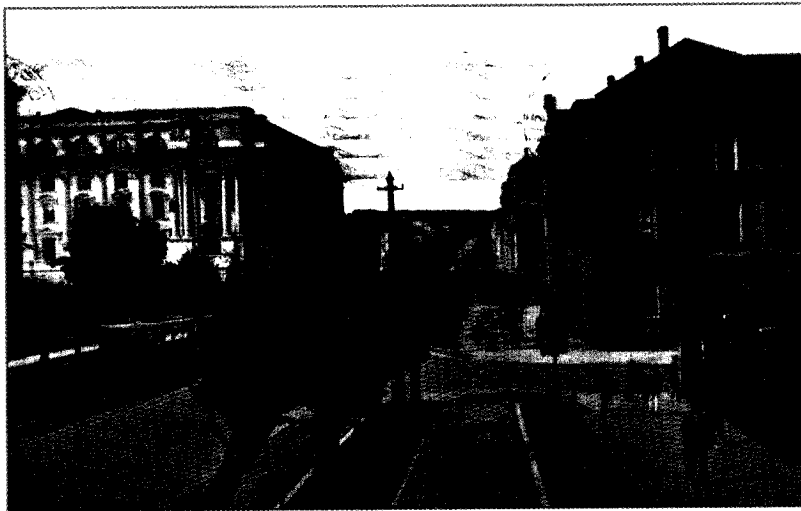
Композиција оба прочеља почивала је на Јовановићевом изузетном познавању италијанске ренесансе коју је проучавао током путовања по Италији. У одређивању ширине и висине прочеља, положаја хоризонталних венаца и димензија отвора коришћене су регулационе линије у односу 2:3, тако да је однос делова према целини био потпуно уравнотежен.¹⁰

Целокупни корпус грађевине постављен је на снажан постамент (сутерен и приземље) рустично обрађен у виду босираних камених блокова, с малим лучно засведеним отворима. Фасада првог и другог спрата третирана је као јединствена површина, а посебном архитектонском обрадом истакнути су лучно засведени прозори првог спрата чији оквири формирају јединствени низ разноврсних облика и детаља. Наизменично се нижу прозори уоквирени класичним едикулама с троугаоним и лучним тимпанонима и прозори са правоугаоним оквирима, профилисаним гредицама изнад којих је плоча са барокним мотивима и волутама. Овај континуални декоративни низ доминира прочељем и повезује све прозоре првог спрата у јединствени мотив.

Сви декоративни мотиви на фасадама су изузетно пластично моделовани, што је одраз утицаја барокног духа и тежње да се оживи смирена уравнотеженост ренесансних облика. Наизменичном применом различитих стилских облика избегнута је монотонија дугих низова истоветних отвора, карактеристична за ренесансно обликовање.¹¹ Наглашеној хоризонталности бочних фасада контрастирана је вертикалност композиције угаоног дела, третираног као јединствена вертикална површина, с класичним улазним порталом и необарокно обликованим прозором на I спрату. Као круна угаоног дела, изнад атике се уздиже барокни мотив - плоча обострано уоквирена волутама, пиластрима и лучним тимпаномом.

Палата Народне банке се не издваја само својим спољашњим обликовањем већ и изузетно репрезентативном обрадом унутрашњег простора, посебно улазног хола и свечане сале. И овде су

успешно, у духу ренесансних узора, обједињени елементи архитектуре, вајарства и сликарства. У улазном холу доминирају тростуке мермерне ступнице око којих се развија галерија са стубовима, архиволтама и осликаним крстастим сводовима. Изнад хола се уздиже гвоздена конструкција испуњена витражом, која доприноси квалитетном зениталном осветљењу овог простора, такође по угледу на бечке неоренесансне палате.

Сл. 14

Државни савет и Главна контрола (зграда десно)-првобитни изглед (разгледница из колекције М.Јуришћа)
The State Counsel and Chief Superintendence (building on the right side)- the original appearance (postcard from the collection of M. Jurisic)

Принципе неоренесансне композиције следио је и Душан Живановић код, у исто време грађеног, новог **Државног савета и Главне контроле**, снажне затворене кубичне масе. У композицији фасада доминирала је ренесансна хоризонтална подела на рустично обрађени базис - приземље и спрат глатких површина. Хотизонатле су наглашене веома богато декорисаним кровним венцем с конзолама. У други план је потиснуто вертикално петоделно рашчлањавање главног pročеља на средишњи наглашени ризалит, са два улаза и атиком изнад кровног венца, и два незнатно избачена ивична ризалита. Обрада архитектонских елемената је складна и умерена, с прецизно и плитко моделованом профилацијом и декоративним мотивима, што је допрносило утиску академске мирноће и уравнотежености. Сви ови елементи - снажна сведена кубична маса зграде, наглашена хоризонтална композиција фасада, вертикално рашчлањавање pročеља и градација декоративне обраде по спратовима - одраз су доследног поштовања принципа класичног академског неоренесансног обликовања, које се неговало на Бечкој уметничкој академији, чији је Живановић био ученик.

Из наведених примера уочава се да су током осамдесетих година преовладавали разноврсни стилски приступи засновани на класичној умет-

ности, античкој, ренесансној и барокној, уз примену чистог и прецизног академског метода. Истовремено са неговањем класичне архитектуре, поједини аутори подстакнути истраживањима Михаила Валтровића¹² и Драгутина Милутиновића залагали су се за обнављање националног наслеђа заснованог на средњовековној српској архитектури. Ове тежње су се постепено уобличавале као обнова тзв. *српско-византијског стила*, који је превасходно био примењиван код изградње цркава¹³ Окренутост ка националном наслеђу поново је оживела романтичарски дух у уметности. Он је, такође, био под снажним утицајем сличних тежњи у тадашњој немачкој архитектури, а одраз је деловања Теофила Ханзена на Бечкој уметничкој академији. Студенти српског порекла - Ивачковић, Живановић и Илкић - следили су Ханзенове идеје о обнови византијске архитектуре, те су покушали да у оквиру своје академске архитектуре развију и елементе српске средњовековне уметности. Међутим, како у српској средини властито наслеђе још увек није било довољно истажено и проучено, код наведених аутора снажније је било изражено угледање на Ханзенове примере, но на српско изворно градитељство.¹⁴ Зато се ови покушаји обнове аутохтоне српске уметности првенствено могу посматрати као одраз европских тежњи да се у оквиру

Сл. 15

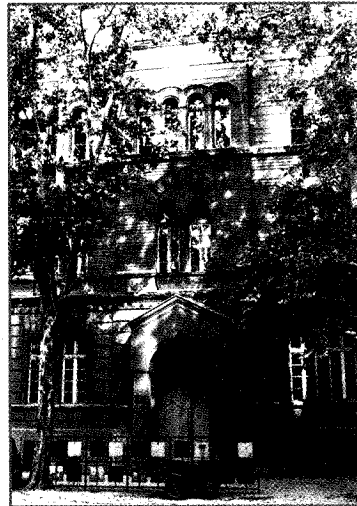
Дом „Св. Саве“ – главна фасада
(сномак аутора текста)

The House of „St.Sava“ Society – the main façade
(photograph by the author of the text)

Сл. 16

Дом „Св. Саве“ - средишњи део pročеља
(сномак аутора текста)

The House of „St.Sava“ Society - the central part of
the main façade
(photograph by the author of the text)

архитетуре историјских стилова обнови и византијска архитектура. Они су донекле били и под утицајем тадашњих кретања у српској уметности, где су преовладала залагања за уношење елемената властитог наслеђа у стваралаштво, што је допринело каснијем уобличавању идеја и истраживања млађе генерације српских градитеља почетком 20. века.

Осамдесетих година 19. века ове тежње су, углавном, оствариване у обликовању цркава, док су код јавних грађевина облици српске средњовековне архитектуре примењивани у оквиру класичне неоренесансне композиције, код обраде појединих елемената и декоративне пластике. Они се јављају углавном код одређених врста грађевина, оних које симболишу жељу за обновом националног духа, као што су домови добротворних друштава.

То је случај с **Домом „Св. Саве“** који је изграђен на Дорћолу (у дан. Душановој ул), на самом крају девете деценије века, према пројекту Јована Илкића. Како је Дом имао образовну намену и био намењен учењу и смештају младих Срба из Аустро-Угарске и Турске, пројектант је желео да кроз обликовање зграде изрази пробуждени национални дух. Сама структура зграде је једноставна и компактна, у облику кубуса који се уздиже над правоугаоном основом. Јасно је

изражена хоризонтална подела pročеља на поједине спратове, као и симетричност и трочлана подела с наглашеним вертикалним рашчлањавањем, односно незнатно избаченим средишњим ризалитом, што је одраз уобичајене академске неоренесансне композиције. У третирању појединих архитектонских елемената до изражаја је дошао романтичарски дух, јер су коришћени елементи средњовековне архитектуре.

Обрада pročеља градирана је по висини, те приземље има дубоке спојнице које подражавају камени слог, док су површине I спрата у алтернацији хоризонталних трака код којих је у малтеру подражаван средњовековни византијски слог. Зидови II спрата су неутрално обрађени плитким хоризонталним спојницама. Сваки спрат има и различити ниво обраде прозорских отвора - прозори I спрата имају оквир с пиластрима који носе хоризонтални венац и полукружни лук који формира лунету средњовековне инспирације, испуњену плитко моделованим српским грбовима, а прозори II спрата су у облику бифора.

У обликовању pročеља нагласак је дат централном ризалиту с трочланом вертикалном поделом, а појачан завршним венцем са „*rundbogend*“ фризом (полукружним аркадицама на конзолама карактеристичним за епоху романтизма) и високим пирамидалним кубетом (уклоњеним код касније доградње), које је наглашавало централни део с улазним порталом. Средњовековна инспирација је видна на улазном порталу у духу романске архитектуре, на три централна прозора I спрата у облику богато декорисаних бифора (са стубићем с византијским капителом између уских лучно засведених отвора и заједничким преломљеним луком код кога су у малтеру подражавани камени блокови наизменично обрађени глатко и

са декоративним преплетом), као и на прозорима II спрата у облику бифора и квадрифора.

Илкић је доследно следио академске принципе компоновања репрезентативног прочеља у духу неоренесансног обликовања, али је у моделовању портала, прозора и завршног венца код ризалита, као и у декоративној обради појединих елемената, до изражаја дошла његова жеља да нагласи сам карактер зграде, везан за обнову српског националног духа, те је користио средњовековне облике романске и византијске архитектуре. То је био израз жеље за оживљавањем властитог средњовековног наслеђа, али, у исто време, и одраз тадашњих европских неоромантичарских тежњи у оквиру архитектуре историјских стилова које је упознао на свом школовању у Бечу код проф. Ханзена.¹⁵ Мада су елементи средњовековне архитектуре били преузети посредно из европског градитељства, а не из изворног српског наслеђа, они су посебно асоцирали на архитектуру српских манастира, јер су били допуњени српским грбовима.

Последња десенија века доноси значајне промене у српској архитектури. Изграђене су многобројне јавне грађевине које су изражавале ново виђење архитектонског обликовања. Академска уравнотеженост и перфекција више нису били априорни елементи композиције, а еклектички метод је дошао до већег изражаја. Мада је стваралаштво још увек било углавном базирано на ренесансном обликовању, јављају се и други стилски утицаји. Нове генерације градитеља знатно су слободније схватале академска правила и биле су много еластичније у њиховој примени. Аутори су тежили изражавању веће индивидуалности у компоновању и разради декоративних мотива, који су се знатно слободније комбиновали и добијали изразитији печат личног поимања стила. Стилски елементи су варирали од развијеног неоренесансног и необарокног обликовања до неоромантизма, заснованог на средњовековном европском и домаћем наслеђу. Промене нису биле само површинске, већ су се огледале и у просторној организацији и структури грађевина, које су постале сложеније и разуђеније.

Исвесна недоследност и неспутаност, које су унете у академску концепцију, произилазе из чињенице да је истовремено деловало више генерација градитеља који су заступали временски и идејно различите европске школе академизма. Промене су проузроковане и јачањем утицаја других европских центара, првенствено тадашње немачке архитектуре, коју је у Србију донела нова генерација архитеката школованих у Минхену,

Ахену, Карлсруеу и Берлину - Димитрије Т. Леко¹⁶, Милан Антоновић¹⁷, Милан Капетановић¹⁸ и Милорад Рувидић¹⁹. Њихова схватања су одражавала општа средњоевропска стилска кретања, али су се уочавале и значајне разлике између појединих аутора, у зависности од школе у којој се обликовало њихово схватање архитектуре. Поједини аутори су доследније следили академске принципе, док су други више изражавали романтичарски дух. Многи аутори су у својим делима неговали оба схватања, комбинујући и препличући њихове елементе. Они су припремили атмосферу за нову младу генерацију која ће почетком новог века следити у главним цртама развој ранијег периода, али са већим утицајем „модерних“ праваца, који су се појавили у европској архитектури крајем 19. века.

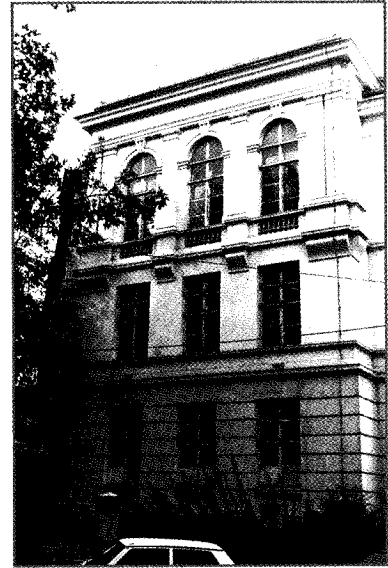
Наведене промене јасно се уочавају на згради **Метеоролошке опсерваторије** изграђене почетком последње деценије века на Врачару, на којој је Димитрије Т. Леко изразио тежњу ка слободнијој интерпретацији академске архитектуре. На овој згради релативно малих димензија у композицији маса и у обради појединих архитектонских елемената, видан је еклектички метод у повећавању елемената класичне и средњовековне архитектуре, што је био одраз повратка духа епохе романтизма. На то је вероватно утицало ауторово школовање у Немачкој, јер су се у њеној архитектури код обликовања појединих типова грађевина (нарочито војних и образовних зграда, болница и сл.) веома често користили елементи романтизма, кроз сједињавање облика романске и ренесансне архитектуре.²⁰

Композиција маса Метеоролошке опсерваторије је компактна и симетрична, изграђена од кубичних блокова. У њеној структури су у духу неоромантизма доминирале вертикале, наглашене степенастом силуетом зграде и истицањем централног дела у облику кулице, који се пружао целом висином зграде. Романтичарски дух је изражен и у коришћењу атике са зубцима и у степенастом забату бочних фасада спратног дела. Постигнута је и снажна експресивност у обради зидних површина, јер је приземље имало дубоко утиснуте хоризонталне спојнице, а спрат хоризонталне избачене траке. И обрада појединих архитектонских елемената исказивала је слободнији - маниристички приступ аутора, јер су они били веома специфично и снажно моделовани (што је видно у третирању оквира око улазног портала и прозора бифора у приземљу).

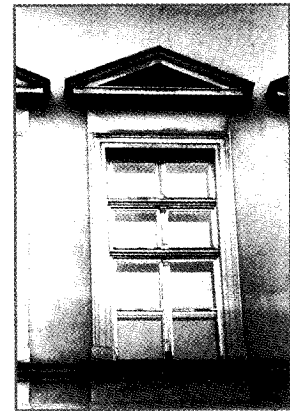
Мада је Леко следио уобичајену академску композицију маса и фасада, код које је

наглашена трочланост, симетричност, хоризонтално и вертикално рашчлањавање површина, академска мирноћа и уравнотеженост били су оживљени коришћењем бифора, степенастог забата, атика са зупцима и других мотива инспирисаних средњовековном немачком архитектуром и маниристичким слободнијим обликовањем и

Сл. 17
Дорћолска основна школа -
 средишњи део pročеља
 (сномак аутора текста)
The Primary School of Dorcol - the
 central part of the main façade
 (photograph by the author of the text)

Сл. 18
Дорћолска основна школа - угаони
 део
 (сномак аутора текста)
The Primary School of Dorcol - the
 corner part
 (photograph by the author of the text)

Сл. 19
Палилулска основна школа -
 средишњи део pročеља
 (сномак аутора текста)
The Primary School of Palilula - the
 central part of the main façade
 (photograph by the author of the text)

Сл. 20
Палилулска основна школа - прозор
 на спрату
 (сномак аутора текста)
The Primary School of Palilula - the
 first floor window
 (photograph by the author of the text)

пластичнијим моделовањем појединих архитектонских елемената и детаља. Тако је ова релативно мала грађевина специфичне намене добила изузетно сликовит изглед.

За разлику од Лековог приступа Милан Капетановић, представник Минхенске школе у српском градитељству, користио је код **Дорћолске основне школе**, која је била прва школа у српској престоници пројектована по савременим европским стандардима, уобичајено, веома смирено и скромно, класично неоренесансно обликовање.²¹

Зграда има разуђену структуру формирану на углу две улице, с два дуга крила (за мушку и женску децу) повезана засеченим угаоним делом, вишим од бочних крила. Дуге фасаде крила су вертикално рашчлањене ризалитима у средини и на ивицама, а у њиховој композицији доминира хоризонтална подела на приземље и два спрата. На овим изузетно плитко моделованим фасадама, с једноличним низовима идентичних правоугаоних прозора, до изражаја су дошли само елементи на ризалитима и угаоном делу, који су пластичније и

богатије моделовани. Улазни портали на средишњим ризалитима су уоквирени снажним трочетвртинским тосканским стубовима који носе класично профилисани венац. Изнад њих су лучно засведени прозори I спрата са профилисаним оквири-ма, наглашеним кључним каменом. Сличну обраду има угаона фасада код које су истакнути велики лучно засведени прозори свечане дворане на II спрату. Они су украшени профилисаним парапетним појасом са балустрама и постаментима који носе тосканске пиластре.

Приврженост стилској уравнотежености показао је и Милан Антоновић на **Палилулској основној школи**, изграђеној годину дана касније. Њена структура обликована је у духу чисте и складне академске неоренесансне архитектуре. На компактној кубичкој маси грађевине на главном прочељу су изражени централни и ивични испади, који се на дворишној страни развијају у два кратка бочна крила и централну степенишну вертикалу. Вертикално рашчлањавање дугих фасада потиснуто је у други план, јер су знатно снажније наглашене хоризонтале венаца и обрада зидова приземља дубоким хоризонталним спојницама. Хоризонталност композиције истицали су и низови лучно завршених прозора у приземљу и правоугаоних прозора на спрату.

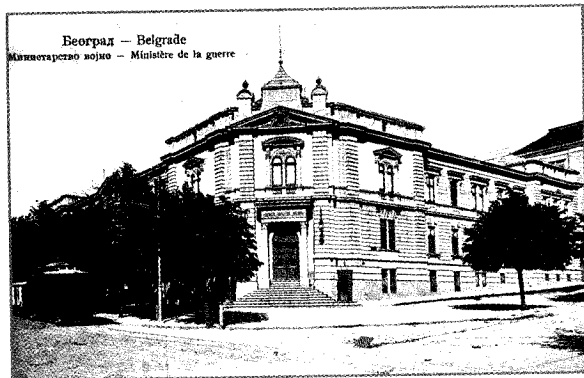
У духу академског обликовања ризалити су истакнути посебном обрадом архитектонских елемената. Централни ризалит има трочлану поделу, с два бочна, незнатно избачена поља у којима су улазни портали уоквирени тосканским стубовима и балкон на спрату. Прозори на I спрату ризалита су у академском духу богатије обрађени и украшени лучним и троугаоним тимпанонима. И бочни ризалити имају устаљену трочлану поделу, али они нису перфорирани, већ својим пуним масама дају неутрални оквир богато моделованим централним деловима прочеља.

Очито је Антоновић следио академске принципе класичног неоренесансног обликовања, изражавајући изузетно познавање карактеристика стила кроз примену прецизно и јасно моделованих стилских елемената и детаља. Доследном применом академских принципа он је остварио складну и добро пропорционисану целину, код које су снажно изражени поједини стилски елементи.

Стилска и просторна сложеност огледа се и на делима Јована Илкића. Овај представник бечке школе се у великој мери разликовао од градитеља старије генерације, који су своје деловање започели осамдесетих година. Он је слободно изражавао и примењивао све историјске стилове, од неоромантичних с елементима средњовековне

немачке и раноренесансне архитектуре, до класичних с елементима високе ренесансе и барока. И поред извесне слободе у избору и комбиновању мотива, на његовим делима се уочава изузетно познавање историјских стилова и детаља. Он је класичну архитектуру изучио као Ханзеновђак и сарадник на Бечкој академији, а током свога рада у Србији развио је властито тумачење академизма које је било веома богато, с разноликим елементима композиције и с особеним облицима израженим у секундарној пластици и мотивима, што се нарочито види на зградама грађеним за приватне инвеститоре.²²

Код државних грађевина, на пример код **Министарства војног**, Илкић је следио веома скромно академско обликовање. Изграђено на углу Кнеза Милоша и Немањине улице министарство је имало развијену структуру, коју су чинила два дуга крила повезана засеченим углом. Фасаде крила биле су вертикално рашчлањене на по два ивична ризалита и средишњи везни део. Угаона фасада с главним улазом била је композиционо повезана с ивичним испадима бочних крила и са њима је чинила доминантан мотив зграде, наглашен декоративном атиком.

Сл. 21

Министарства војно

(разгледница из колекције М. Јуришћа)

The Ministry of the Army

(postcard from the collection of M. Jurisic)

И поред вертикалног рашчлањавања, уличним фасадама је доминирала неоренесансна композиција с израженом хоризонталном поделом на зоне приземља и спрата, као и примена дубоких хоризонталних спојница на зидовима приземља. Ову композицију су допуњавали низови једноставних, ритмично распоређених правоугаоних прозора, који су на спрату имали неокласичне хоризонталне венце. Од ове скромне обраде одступали су само прозори на спратном делу ризалита који су били удвојени, лучно засведени и међусобно повезани заједничким оквиром, тако да су формирали бифору, уоквирену јонским

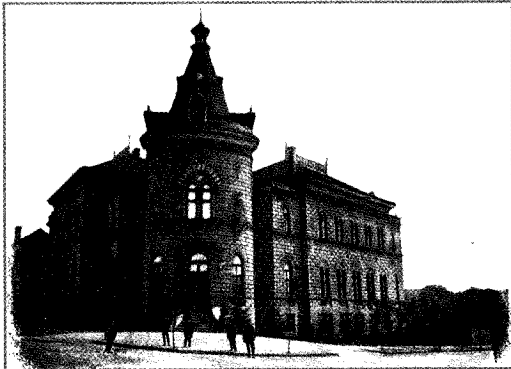
полустубовима на постементама и лучним или троугаоним тимпанонима с прекинутим хоризонталним венцем. Угаона фасада била је наглашена и троугаоним тимпаном с грбом и богато обликованом атиком у духу немачке ренесансе.

Мада је обликовање у целини било подређено неоренесансној композицији, код Министарства војног се уочава већи утицај еклектичког метода, јер, у обради појединих елемената су комбиновани елементи различитог порекла. Богатство архитектонског израза постигнуто је употребом различитих стилских елемената и њиховим пластичним моделовањем, чиме је Илкић делимично одступио од уобичајне уравнотежене академске обраде.

За разлику од класичне неоренесансне архитектуре Министарства војног, на истовремено грађеној згради **Официрског дома**, коју је Илкић пројектовао са младим архитектом Милорадом Рувидићем школованим у Берлину, уочавају се неоромантичарски елементи.²³ Зграду су чинила два снажна кубична блока повезана кружном угаоном кулом с купастим кровом, која

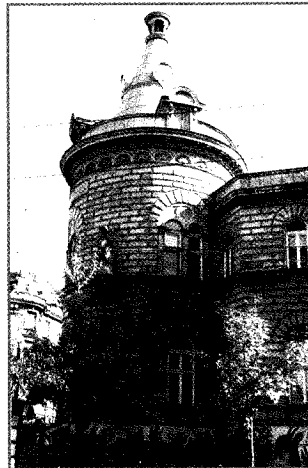
је асоцирала на куле утврђених средњовековних и раноренесансних замкова. Структура зграде, обрада фасадних површина и отвора може се повезати с немачким „*Rundbogend*“ стилем, који је најчешће заснован на споју елемената средњовековног и раноренесансног обликовања. Он се препознаје по рустичној обради фасада приземља и спрата, у виду камених квадера веома пластично моделованих у малтеру и у континуалном низу раноренесансних бифора код приземља. У духу академске композиције примењено је и вертикално рашчлањавање уличних прочеља, на којима су избачени средишњих делова у виду ризалита веће висине.

Кубичним масама бочних крила супростављена је кружна форма угаоног вестибила с лучно засведеним улазом, раноренесансним бифорама на спрату, скулптурама ратника у средњовековним оклопима, веома декоративним завршним венцем и високим купастим кровом, необарокно обликованим прозорима с лучним тимпанонима и волутама.

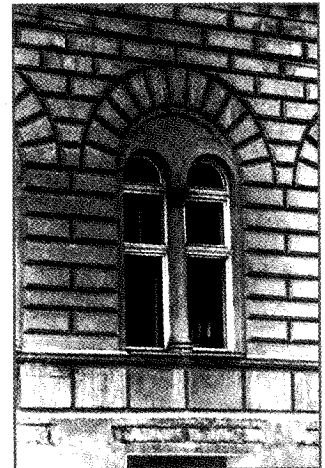
Сл. 22

Официрски дом - првобитни изглед
(разгледница из колекције М. Јуришћа)
The Officers House - the original appearance
(postcard from the collection of M. Jurisic)

Сл. 23

Официрски дом - угаона кула
(сномак аутора текста)
The Officers House - the corner tower
(photograph by the author of the text)

Сл. 24

Официрски дом - прозор на спрату
(сномак аутора текста)
The Officers House - the first floor window
(photograph by the author of the text)

Кроз примењене архитектонске облике јасно је изражен војни карактер зграде, намењене окупљању и забави краљевих официра. У целини гледано, по доминантним елементима раноренесансе обликовање дома је најближе немачком „*Rundbogend*“ стилу, али су у обради појединих елемената и детаља, под утицајем снажног еклектичног духа краја 19. века, коришћени и класични ренесансни и барокни облици. Сама обрада архитектонских елемената и детаља изузетно је прецизна, што је одраз образовања аутора који су остали доследни академским принципима, али су посегли и за неоромантичним елементима како би обликовали сликовито решење, које ће спојити квалитете средњовековне и класичне архитектуре и изразити специфичну војну намену зграде.

Крајем последње деценије 19. века даље је јачао слободнији еклектички приступ. То потврђује следећа значајна грађевина **Палата Класне лутрије**, коју је пројектовао Милан Капетановић. Мада је у основи његових градитаљских дела био академизам, заснован на ренесансним принципима, у обради појединих елемената неких грађевина, уочава се слободније третирање мотива и декоративне пластике, које носи изразити лични печат.²⁴ Такође, у европској архитектури историјских стилова 19. века било је уобичајено да банке и новчани заводи имају веома богату декоративну обраду, што је следио и Капетановић.

Зграду лоцирану на углу две улице, чине два дуга крила повезана засеченим делом. Вертикално рашчлањавање фасада постигнуто је наглашавањем угаоног дел с високим кубетом у духу француске архитектуре „Другог царства“, и централних незнатно избачених делова с троугаоним тимпанонима. Примењена је и уобичајена академска неоренесансна подела на хоризонталне зоне приземља и спрата, а површина приземља је у виду снажног базиса наглашена хоризонталним спојницама, дубоко усеченим у малтер. Сви отвори у приземљу су лучно засведени, док отвори на спрату имају богате неоренесансне оквире. Архитектонски елементи и декоративни украси веома су пластично моделовани у духу архитектуре високе ренесансе, уз исказивање изузетног познавања класичног стилског обликовања.

И поред богате обраде уличне фасаде делују ненаметљиво и пружају неутралан оквир угаоном мотиву који доминира експресивном маниристичком обрадом. Он има трочлану композицију коју чине централно поље на засеченом углу и по два ивична поља бочних уличних pročеља, пуних маса, са слепим засведеним нишама. Приземним делом засеченог угла доминира портал од гранита у чијој је обради до изражаја дошао маниристички дух који тежи тражењу властитог израза у оквиру класичних ренесансних облика. Зато су јонски полустубови који фланкирају улаз, наизменично од кубичних блокова и кружних торуса, а архиволта улаза са лављом главом залази у простор тимпанона. Богату профилацију, код које до изражаја долази контраст светлих и тамних површина, има и угаони прозор на спрату надвишен архиволтом која продире у простор завршног кровног венца.

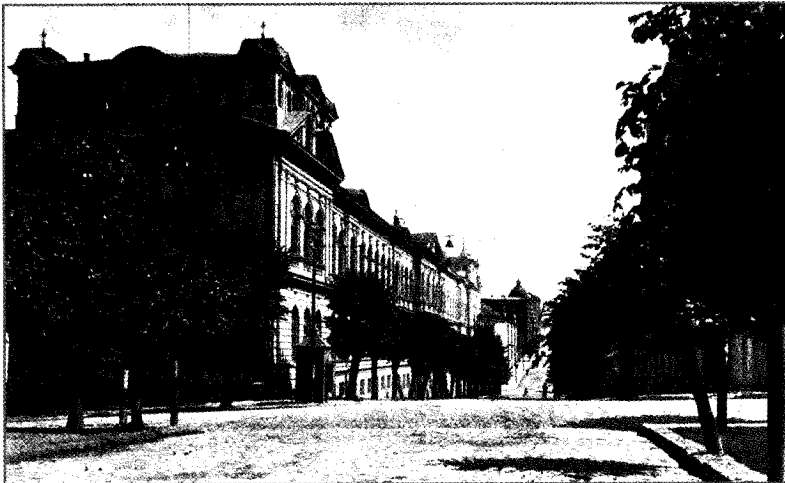
Мада се у литератури обично наводи да је архитектура палате Класне лутрије мешавина мотива неоренесансе и необарока,²⁵ она се пре може дефинисати као израз богате академске интерпретације архитектуре високе ренесансе каква је била уобичајена у европској архитектури друге половине 19. века, али са изразитом тежњом аутора ка ослобођењу од крутих академских правила, те су уобичајени класични облици преобликовани у маниристичком духу.

Сличне тенденције се уочавају и код **Војне академије** Димитрија Т. Лека изграђене на самом крају века. Као и Капетановић, он је у устаљену академску неоренесансну композицију унео елементе који одражавају његово виђење академског обликовања. Прочеље на првобитно изграђеном крилу (дуж дан. Бирчанинове) вертикално је рашчлањено на средишњи део и два ивична ризалита. Оно је компоновано у веома мирној и уравнотеженој академској неоренесансној архитектури, код које доминирају дуги ритмички нивои прозора у приземљу и на спрату и хоризонтале венаца. Уобичајена је и обрада приземља у облику снажног базиса са

дубоким хоризонталним спојницама и лучно засведеним прозорима, као и глатка малтерисана површина спрата на којој су се истицали једноставни правоугаони прозори са лучним тимпанонима на конзолицима.

Одступање од класичне симетричности и уравнотежености композиције постигнуто је истицањем десног угаоног дела (на углу Ресавске) који је доминантни мотив зграде, а висински је наглашен атичким спратом квадратне основе, који асоцира на угаону кулу. Спратни део фасада на углу има богатију декоративну обраду с удвојеним коринтским пиластрима, профилисаним кровним венцем и лучно засведеним прозорима с балустрама у парапету и архиволтама повезаним хоризонталним венцем у јединствени мотив. Угаони ризалити се завршавају троугаоним тимпанонима, чији су коси венци прекинути у темену и повијени у облику волута. У тимпаноне су убачени кровни прозори са лучним отворима, уоквирени канелираним коринтским пиластрима и лучним тимпаноном. Иза њих, у другом плану, је низ уских лучних кровних прозора, а угаони делови су обликовани као мали ризалити са троугаоним тимпанонима.

Побројани архитектонски елементи из репертоара високе ренесансе и маниризма, осликавају веома сложену композицију угаоног

Сл. 25

Војна академија – првобитни изглед
(разгледница из колекције М. Јуришћа)
The New Military Academy – the original appearance
(postcard from the collection of M. Jurisic)

дела зграде којом је Леко знатно одступио од уобичајене академске композиције, формирајући неуобичајени угаони мотив који је грађевини дао особени изглед.

Закључак

Архитектура српске престонице је последњих деценија 19. века доживела коренити преображај који је следио укупан политички, економски и културни напредак државе. Током седме деценије 19. века постепено је промењена национална структура запослених у државној служби, тако да су у Министарству грађевина преовладавали стручњаци српског порекла, рођени у Србији и Аустро-Угарској, а школовани у средњоевропским центрима - Пешти, Бечу и Минхену. После оснивања Техничког факултета на Великој школи, знатно је унапређен ниво техничког образовања. У српској уметности постепено је ослабио романтичарски дух, а преовладао је рационални дух реализма. У архитектури се он испољио у угледању на класичне форме ренесансе и барока. Нове стилске промене донели су градитељи школовани на европским уметничким академијама и високим техничким школама, где су усвојили репрезентативно

и богато интерпретирање појединих историјских стилова, од класичних до средњовековних. Они су се угледали на тадашње европске градитеље који су последњих деценија века, углавном, развијали сложено и богато академско обликовање засновано на елементима класичне античке, ренесансне и барокне архитектуре. Код појединих врста грађевина, најчешће сакралне, образовне и војне намене примењивано је и неороманско и неоготско обликовање.

Из политичких и економских разлога, крајем шездесетих и током седамдесетих година у српској средини није било услова да се на државним грађевинама остваре богатији примери академске архитектуре, тако да су оне, углавном, имале скромно, али веома складно неоренесансно обликовање. Карактеристичан пример је зграда *Позоришта* арх. Бугарског. Код појединих грађевина се још увек уочавао утицај епохе романтизма, као на пример на новом хотелу „*Код Српске круне*“.

Тек почетком осамдесетих година Бугарски је у обради *Краљевог двора* могао да изрази сво богатство академске интерпретације класичних облика, античких, ренесансних и барокних. И друга јавна здања изграђена у тој деценији (*Министарство правде*, *Железничка станица*, *Државни савет* и *Народна банка*) имала су проучене и чисте класичне облике, који су сведочили да њихови аутори суверено владају принципима и облицима архитектуре историјских стилова. Они су се на уметничким академијама и техничким високим школама у Бечу (Јован Илкић, Светозар Ивачковић и Душан Живановић), Берлину, Минхену, Карлсруеу (Драгутин Милутиновић) и Цириху (Константин Јовановић) непосредно упознали са идејама и делима значајнијих европских градитеља тога доба - Теофила Ханзена, Готфрида Семпера и других. По доласку у Србију ови млади градитељи су, изражавајући својим делима актуална европска достигнућа у области архитектуре историјских стилова, прилагођена условима средине у којој су градили, допринели коначном превазилажењу разлика између српске архитектуре и архитектуре развијених европских центара. Њихов изузетан допринос развоју новије српске архитектуре био је у преношењу и учвршћивању веома проучене и прецизне интерпретације академске архитектуре историјских стилова високих обликовних квалитета. Најрепрезентативнији примери српске стилске архитектуре остварени су осамдесетих година и представљали су основу на којој је она даље развијана током последње деценије 19. и почетком 20. века.

Поред неговања класичних стилова - неокласицизма, неоренесансе и необарока, поједини аутори су се, подстакнути истраживањима српских средњовековних споменика и идејама проф. Ханзена о обнови византијске архитектуре, залагали и за примену елемената националног наслеђа. Ове тежње су биле најизраженије код студената Бечке академије, који су их интерпретирали на многим црквеним здањима, а у оквиру уобичајене неоренесансне композиције арх. Илкић их је оживео на *Дому „Светог Саве*“.

Високи квалитет интерпретације архитектуре историјских стилова настављен је и последње деценије 19. века, уз веће коришћење еклектичког метода и нешто јасније изражене тенденције ка остваривању веће индивидуалности, слободе комбиновања различитих стилских елемената и декоративних мотива. У српској архитектури се запажа већи утицај немачких архитектонских школа у Ахену, Берлину и Карлсруеу, као и Винтертуру код Цириха, где су се школовали припадници млађе генерације градитеља - Милан Капетановић, Милан Антоновић и Димитрије Т. Леко. Они су радили упоредо са старијом генерацијом градитеља, тако да су истовремено биле заступљене временски, просторно и идејно различите школе академизма. Међутим, и поред извесних промена у оквиру интерпретације архитектуре историјских стилова и појаве тежње за обновом националног градитељског наслеђа, јавне грађевине подигнуте у Београду у последњој деценији века су, углавном, имале уравнотежену и чисту неоренесансну архитектуру, што је нарочито било изражено у обликовању школских зграда. Код појединих здања се уочавала жеља за постизањем веће слободе и личног виђења аутора, али је она и даље била у оквирима академизма - као на пример код *Класне лутрије* арх. Капетановића и *Војне академије* арх. Лека. Код појединих грађевина специфичне намене појављују се елементи средњовековног наслеђа, у циљу добијања сликовитије структуре и композиције, како би се нагласили карактер и намена зграде. Код њих су се истовремено, у оквиру еклектичког метода, користили елементи карактеристични за академско неоренесансно обликовање и мотиви немачког „*Rundbogenstil*“-а, што је био случај код *Официрског дома* арх. Илкића и Рувидића. Облици инспирисани средњовековним наслеђем били су израз жеље да се нагласи војна намена зграде. Сличне тежње су видне и код *Метеоролошке опсерваторије* арх. Лека на којој су такође на еклектички начин сједињени облици карактеристични за немачку средњовековну архитектуру и маниризам.

Општи напредак у српској средини последњих деценија века и успостављање непосредних веза са европским окружењем, имали су изузетан значај за прихватање и развијање европске академске архитектуре историјских стилова, углавном под утицајем бечке школе, и за њихову примену на разноврсним грађевинама јавне намене. Крајем века појављује се тежња ка еkleктичнијем и слободнијем поступку под утицајем различитих немачких школа. Такође је присутна и жеља за изражавањем националног наслеђа. Све ове промене и утицаји створили су услове за даљи развој српске архитектуре у првим деценијама 20. века, њено усложњавање и једновремену примену разноврсних идеја, класичних и модерних.

НАПОМЕНЕ

- 1 Несторовић Б, *Архитектура Србије у XIX веку (рукопис)*, Архив САНУ, Историјска збирка бр.14410, стр.166. Ђурић-Замоло Д. (1981), *Градитељи Београда 1815-1914*, Београд, Музеј града Београда, стр.12. Јовановић М. (1988-89), *Историзам у уметности XIX века, Саопштења XX-XLI, Републички завод за заштиту споменика културе Србије*, стр.278.
- 2 Проф.Б.Несторовић дефинише период 1875-1900. године као прву фазу академизма, а З.Маневић сматра да академизам започиње од краја седамдесетих година. Видети: Несторовић Б, *Архитектура Србије (рукопис)*, стр.305. Маневић З. (1969), *Променајиви идеали српских архитеката у 19. веку, Саопштења 2, Институт за архитектуру и урбанизам Србије*, стр.61.
- 3 Светозар Ивачковић (1844-1924) је рођен у Делиблату. Пре уписа на Академију ликовне уметности у Бечу (окт.1869) завршио је грађевинску-занатску школу. Видети: Амброзић К. - Ристић В. (1958/59), *Прилог биографијама српских уметника XVIII и XIX века, Из архиве Академије ликовних уметности у Бечу*, Београд, *Зборник Народног музеја II*, стр.412. Студирао је на Бечкој академији до 1874. године. Видети: Јовановић М. (1985), *Теофил Ханзен, Ханзенатика и ханзенови српски ученици, Зборник за ликовне уметности 21, Нови Сад, Матица српска*, стр.235. Д.Ђурић-Замоло наводи да је пре тога студирао на Техничкој високој школи у Бечу. У Архитектонском одељењу Министарства грађевина запослио се 1881. године. Најзначајнија остварења - зграда *Министарства правде* у Београду и *Преображенска црква* у Панчеву. Видети: Ђурић-Замоло Д. (1981), *Градитељи Београда*, стр.44-45.
- 4 Душан Живановић (1853-1937) је рођен у Сенти. Студирао је на Уметничкој академији у Бечу, код проф.Ханзена (од октобра 1871). Видети: Амброзић К. - Ристић В. (1958/59), *Прилог биографијама*, стр.422. Око 1878. године запослио се у Архитектонском одељењу Министарства грађевина. Најзначајније дело - зграда *Државног савета и главне контроле*. Видети: Ђурић-Замоло Д. (1981), *Градитељи Београда*, стр.40-41.
- 5 Драгутин С. Милутиновић (1840-1900) је после школовања на Реалци у Пешти и Бечу уписао Академију у Берлину. Међу државним инжењерима, у Министарству грађевина, јавља се од 1867. године, као инжењер II класе. Радио је на разradi идејног пројекта (аустријских архитеката) зграде Железничке станице у Београду. Такође је био аутор бројних пројеката нових цркава, железничких станица и сл., као и урбанистичких планова. Био је професор Техничког факултета (1882-1900), први старешина Архитектонског одсека, а од 1890. старешина Техничког факултета. Предавао је предмете: *Наука о грађевини на тлу (суву)* или *Архитектура* (од 1882), *Наука о грађи* или *Познавање грађе* (од 1890), *Основе грађевинарства са пројектовањем* (од 1897) и *Византијски стил* (од 1897). Био је редовни члан Српског ученог друштва (од 1870), и дописни члан Српске краљевске академије (од 1893). Писао је и чланке у *Гласнику српског ученог друштва* и другим часописима. Видети: Несторовић Н. (1972), *Грађевине и архитекти у Београду прошлог столећа* (поновљено издање из 1937), Београд, *Институт за архитектуру и урбанизам Србије*, стр.62-65. (1966), *Високошколска настава архитектуре у Србији, необјављени рукопис* Београд, Архитектонски факултет, стр.128-129. (1966), *Грађевински факултет Универзитета у Београду – Библиографије*, Београд, *Грађевински факултет*, стр. 2. Ротер-Благојевић М. (1997), *Настава архитектуре на вишим и високошколским установама у Београду током 19. и почетком 20. века, утицај страних и домаћих градитеља, Годишњак града Београда XLIV*, стр.146-147.
- 6 Јован Илкић (1857-1917) је рођен у Земуну. Завршио је Реалку и Архитектонски одсек Уметничке академије у Бечу (уписан 1881). Током студија радио је на разradi пројеката бечког Парламента код проф. Ханзена. Дата му је исписница 1882. године, са препоруком: „Илкић, Ј.Г. показао је за цело време школовања врло велику вредноћу и надобудна стремљења у студијама, којима је моја школа намењена. Из школе је изашао да би изучио грађевинарство. Могу са највећим задовољством да потврдим најбољи успех у његовом залагању, проф. Ханзен". Видети: Амброзић К. - Ристић В. (1958/59), *Прилог биографијама*, стр.413. Може се претпоставити да је Илкић напустио Академију да би уписао Техничку високу школу. По доласку у Србију запослио се у Министарству грађевина, а био је и дворски архитекта (радио је на разradi ентеријера Старог двора). Крајем 19.века пројектовао је зграду *Официрског дома* и *Министарства војног*. Видети: Ђурић-Замоло Д. (1981), *Градитељи Београда*, стр.47-51.
- 7 Константин Јовановић (1849-1923), син литографа Анастаса Јовановића, рођен је у Бечу. Дипломирао је на Политехници у Цириху 1870.године. Видети: Бабић Љ. (1961), *Живот и рад Константина А. Јовановића, посебни део*, Београд, *Зборник Архитектонског факултета св.7*, стр.7. Ђурић-Замоло Д. (1981), *Градитељи Београда*, стр.55-58.
- 8 Теофил Ханзен (Theophil v. Hansen, 1813-1891) је рођен у Данској. Значајан је његов боравак у Атини 1836-46. године, где се на самим изворима упознао са класичном античком, али и византијском архитектуром. Своја дела је стварао у свим стиливима тадашњег романтичног историзма. Према његовим пројектима у Бечу су изграђене зграде *Академије ликовних*

- уметности, Берзе и Парламента (све 1871) у духу класичне античке и ренесансне архитектуре, али и *Војни музеј* (1852-56) и *Грчка црква* (1858) у духу неоромантизма са елементима византијске архитектуре. Видети: Јовановић М. (1985), *Теофил Ханзен*, стр. 236-237, 239. (1990), *Architecture in Vienna, Vienna, Prachner*, стр. 186-187.
- 9 Анализа просторне структуре и типологија грађевина јавних намена изграђених крајем 19. века разматрана је у раду Ротер-Благојевић М. (1997), *Основна типологија грађевина јавних намена изграђених у Београду од 1930. до 1900. године, Архитектура и урбанизам 4*, стр. 62-68.
  - 10 На основу истраживања проф. Љ. Бабић. Видети: Бабић Љ. (1961), *Живот и рад Константина А. Јовановића, посебни део*, стр. 7.
  - 11 Проф. Б.Несторовић сматра да је овај мотив преузет од Земпера. Видети: Несторовић Б, *Архитектура Србије (рукопис)*, стр. 368.
  - 12 *Михаило Валтер*, односно *Валтровић* (1839-1915) био је архитекта, археолог и историчар уметности. Завршио је Гимназију и Лицеј у Београду, те је кратко време радио у Главној управи грађевина. По повратку са студија у иностранству 1866. године био је постављен. за привременог архивара Министарства грађевина, с тим да „врши дужности инжењера“ (Српске новине, 7.9.1866.). Изабран је 1867. за професора Реалке, на предмету *Грађанска архитектура*, а предавао је и *Грађење путева и мостова, Хидротехнику са цртањем, Колуповање и Немачки језик*. Исте године предложен је за редовног члана уметничког одсека Српског ученог друштва (Српске новине, 7.2.1870.). Био је и „чувар Народног музеја“, а 1884. године основао је Српско археолошко друштво. Покренуо је часопис *Старинар*, чији је уредник био до 1907. Такође је био члан и председник *Српског ученог друштва*, а од 1887. године редовни члан *Српске краљевске академије*. Видети: (1966), *Високошколска настава архитектуре у Србији*, стр.127-128. Маневић З. (1988), *Београдска архитектонска школа*, посебан отисак из књиге *Универзитет у Београду 1838-1988*, Београд, стр.621-622.
  - 13 Нарочито после 1862. године и црквеног сабора на коме је одлучено да се цркве убудуће граде у традицији српско-византијског стила. У овом духу су крајем века у Србији изграђене бројне цркве чији су аутори били С. Ивачковић, Ј. Илкић и Д. Живановић. Видети: Коларић М. (1982), *Осврт новог доба, XIX век*, ед. *Уметност на тлу Југославије*, Београд-Загреб-Мастар, стр. 55. Јовановић М. (1985), *Теофил Ханзен*, стр. 235-260.
  - 14 Исто, 236.
  - 15 Проф. М. Јовановић у обликовању фасаде *Дома* уочава Ханзенов утицај, као и немачког „*Rundbogen stila*“. Видети: Исто, стр.251. Исти утицај уочва и проф. Б.Несторовић. Видети: Несторовић Б, *Архитектура Србије (рукопис)*, стр. 363-364. Проф. Б. Вујовић сматра да је архитектура зграде академска у духу неоренесансе са елементима романтизма. Видети: Вујовић Б. (1979), *Дорћол и црква Св. Александра Невског, Годишњак града Београда XXVI*, стр.134.
  - 16 *Димитрије Т. Лeko* (1863-1914) се школовао на Вишој техничкој школи у Винтертуру, код Цириха, а касније је своје архитектонско образовање усавршавао у Ахену и Минхену. Као школовани архитекта, он је једно време радио у Минхену, али се 1891. године вратио у Србију и запослио у Министарству грађевина. Касније је био у Београдској општини, а од 1897. године је радио у Министарству војном. Најзначајнија дела: *Метеоролошка опсерваторија и зграда Нове војне академије*. Видети: Несторовић Н. (1972), *Грађевине и архитекти*, стр.88. Несторовић Б. (1954), *Развој архитектуре Београда од кнеза Милоша до Првог светског рата (1815-1914)*, *Годишњак музеја града Београда I*, стр.173. Ђурић-Замоло Д. (1981), *Градитељи Београда*, стр. 67-68.
  - 17 *Милан Антоновић* (1868-1925) је рођен у Београду, а архитектонско образовање је стекао у Цириху. По повратку у Београд није се запослио у државној служби већ је отворио приватни биро. Кратко време је радио као хонорарни професор Геодетско-грађевинске школе. Осим већег броја пословно-стамбених и стамбених зграда, он је у Београду пројектовао и зграду *Палилулске основне школе*. Видети: Несторовић Н. (1972), *Грађевине и архитекти*, стр. 89. Ђурић-Замоло Д. (1981), *Градитељи Београда*, стр. 17-19.
  - 18 *Милан Калетановић* (1859-1934) је дипломирао на Техничком факултету у Београду 1882/83. На студијама у Минхену је био годину дана (1885), а већ је од 1886. године радио у Београду као приватни архитекта. Предавао је на Техничком факултету *Нацртну геометрију* (1889-1906). Када је изабран за одборника Београдске општине напустио је Технички факултет, а касније је био и народни посланик и министар пољопривреде. Поред већег броја стамбених зграда, он је у Београду пројектовао *Дорћолску основну школу* и зграду *Класне лутрије*. Видети: Несторовић Н. (1972), *Грађевине и архитекти*, 86. Несторовић Б. (1954), *Развој архитектуре*, 172. Ђурић-Замоло Д. (1981), *Градитељи Београда*, стр. 64-65, 129-130. (1996) *Грађевински факултет (библиографије)*, стр. 299.
  - 19 *Милорад Рувидић* (1863-1914) је рођен у Липолисту, код Шапца. По завршетку Техничког факултета (1890/91) запослио се у Архитектонском одељењу Министарства грађевина. Поред пројектовања већег броја грађевина јавних намена и приватних зграда, у Београду и унутрашности Србије, значајна је његова сарадња са Ј.Илкићем на пројекту и изградњи Официрског дома у Београду. Видети: Несторовић Н. (1972), *Грађевине и архитекти*, стр.88. Ђурић-Замоло Д. (1981), *Градитељи Београда*, стр.88-90.
  - 20 Проф. Б.Несторовић сматра да је зграда обликована „у слободној романтичарској архитектури са мешавином облика романских и ренесанских“. Видети: Несторовић Б, *Архитектура Србије (рукопис)*, стр. 399-400. Д.Ђурић-Замоло наводи да у архитектури зграде има доста елемената романског стила романтичарске епохе. Видети: Ђурић-Замоло Д. (1981), *Градитељи Београда*, стр. 68. С.Недић сматра да је њена архитектура „у духу слободно схваченог историцизма“. Видети: Недећ С. (1990), *Зграда Метеоролошке опсерваторије у Београду, Годишњак града Београда XXXVII*, стр.123.
  - 21 Проф.Б.Несторовић дефинише њену архитектуру као „*еклектични ренесанс једноставних елемената*“. Видети: Несторовић Б. (1974), *Преглед споменика културе у Србији XIX века, Саопштења X*, Београд, Републички завод за заштиту споменика културе Србије, стр.156. Проф. Б. Вујовић сматра да је њена архитектура „у духу академизма са елементима ретардираног неокласицизма“. Видети: Вујовић Б. (1979), *Дорћол и црква св.Александра Невског*, стр. 134.
  - 22 Крсмановићева кућа - Терезије 34 (1885) и кућа М.Павловића - Краља Петра 13 (1884. Видети: Несторовић Б. (1969), *Носиоци архитектонске мисли у Србији 19. века, Саопштења II*, Београд, Републички завод за заштиту споменика културе Србије, стр.51. Несторовић Б. (1972), *Ј.Илкић*, београдски архитекта, *Годишњак града Београда XIX*, стр. 253. Ђурић-Замоло Д. (1981), *Градитељи Београда*, стр. 49-50.
  - 23 Проф.Б.Несторовић сматра да је то архитектура закоснелог романтизма. Видети: Несторовић Б. (1974), *Преглед споменика*, стр. 157. Исти, *Архитектура Србије (рукопис)*, стр. 364.
  - 24 Мотив изнад улаза Класне лутрије сличан је мотиву око централног прозора на pročелу *Дома Јеврема Грујића* (Светогорско 17). Видети: Ђурић-Замоло Д. (1981), *Градитељи Београда*, стр. 65.
  - 25 Несторовић Б. (1974), *Преглед споменика*, стр. 157. Ђурић-Замоло Д. (1981), *Градитељи Београда*, стр. 65.